

## Csalódott zsidók a magyar zsidóság aranykorában

A dualizmus korát szokás olykor a magyar zsidóság aranykorának nevezni.<sup>1</sup> Ha a zsidók gazdasági és társadalmi felemelkedését nézzük, részvételüket az ország modernizációjában és kulturális életében, a minősítés indokolt.<sup>2</sup> Abban az esetben is jogos, ha a kritérium az állam és a keresztény magyar társadalom magatartása a zsidó lakosság iránt. A korszakot megelőző – a 18. század végétől enyhülő mértékű – jogfosztottság századaihoz, illetve a *numerus clausus*szal induló és a zsidótörvényekbe, majd a deportációba torkolló Horthy-érához képest a dobogó első helye kétségtelenül a dualizmus félévszázadát illeti. Az ország izraelita lakosait a keresztényekkel egyenjogúsító 1867. évi XVII. törvénycikk után az 1895. évi XLII. törvénycikk a zsidó vallást is egyenlő rangra emelte az ország *bevett* vallásfelekezeteivel. A liberális nacionalizmushoz zömében a dualizmus végéig hű politikai és kulturális elit a zsidók nyelvi és kulturális elmagyarosodását kívánatosnak és hatásában üdvösnek nyilvánította, az elmagyarosodott és a magyar állameszmét támogató izraelitákat a nemzet teljes értékű tagjainak minősítette, az antiszemitizmust elítélte, a keresztények és zsidók közötti társadalmi „válaszfalak” lebontását szorgalmazta.<sup>3</sup>

De miként értékelték helyzetüket azok a zsidók, akik erről a dualizmus korában, saját jelen idejükben a nyilvánosság előtt nyilatkoztak? Úgy ítélték, hogy az állam ugyanolyan jóindulattal viszonyul hozzájuk és felekezetükhöz, mint az ország keresztény lakosságához, hogy a keresztény magyar társadalom mindjobban befogadja őket, hogy előítéletessége magyarosodásuk előrehaladtával arányosan enyhül?

A kérdést leginkább azoknak a zsidóknak az esetében érdemes megvizsgálni, akik zsidóságukhoz való kötődésük mellett magukat magyarként, a magyar nemzet tagjaként definiálták, és életüket, illetve gyermekeik jövőjét keresztény

---

<sup>1</sup> Ezt a kifejezést használta például Braham 1997: 1.

<sup>2</sup> Karády 2000; Silber 1990; Gluck 2017. A zsidók gazdasági-társadalmi felemelkedésének, illetve a kulturális életben betöltött szerepének átfogó bemutatásával máig nem rendelkezünk.

<sup>3</sup> Konrád 2014: 9, 145, 586.

honfitársaikkal együtt képzelték el, velük egyenlőként, általuk teljes jogú és értékű magyarként elismerve. Jobb híján neológ zsidóknak hívom őket.<sup>4</sup> A keresztény magyar társadalomba integrálódni nem kívánó ortodox zsidósággal, illetve ezt az integrációt eleve lehetetlennek nyilvánító cionistákkal nem foglalkozom.

Ami a neológ zsidókat illeti, annyi biztosan elmondható: nagyon kevesen voltak közülük, akik helyzetüket olyan kilátástalannak látták, hogy végül megkeresztelkedtek vagy cionisták lettek.<sup>5</sup> Ezzel azonban nem mondtunk sokat, hiszen attól, hogy valaki megmaradt a magyar nemzettel azonosuló izraelitának, hazájában és keresztény honfitársaiban még csalódhatott. Ám erről, vagy bármely más, önön helyzetükre *kimondottan zsidókként* reflektáló érzelmeikről a neológ zsidók a nyilvánosság előtt szinte csak felekezeti fórumokon vallottak: zsidó hetilapokban, folyóiratokban, évkönyvekben, rabbik esetében olykor a szószéken. Ez részben azzal magyarázható, hogy a zsidóság megnyilvánulásának legitim terét a liberális nacionalizmus a magán- és felekezeti életre korlátozta, részben pedig azzal, hogy szerepeiket maguk a szerzők is szétválasztották. Kóbor Tamás például *A Hét* című irodalmi hetilapban, vagy később *Az Ujság* című politikai napilapban (zsidó-) magyar értelmiségiként nyilatkozott. Ha (magyar-)zsidóként kívánta elmondani véleményét, ezt az *Egyenlőségben*, a legolvasottabb neológ zsidó hetilapban tette.

Márpedig ha a felekezeti kiadványokban zsidóként nyilatkozó, a továbbiakban *neológ értelmiség* gyűjtőnévvel illetett hírlapíróknak, publicistáknak, rabbiknak a hitfeleik tényleges egyenlőségéről és integrációjáról vallott nézeteit, azon belül kifejezetten érzelmi megnyilvánulásait vizsgáljuk, úgy a dualizmust csak erős fenntartásokkal lehet a magyar zsidóság aranykorának tekinteni. A kérdés érzelem-történeti megközelítésének egyértelmű hozadéka a felismerés: a kormányzatnak a zsidók iránti magatartását, a magyar zsidók jog- és esélyegyenlőségét, valamint társadalmi befogadását illetően a neológ értelmiség az 1880-as évek elejétől a dualizmus végéig terjedő időszakban – az 1890-es évek első felének kivételével

<sup>4</sup> A zsidók és a keresztény magyar többségi társadalom viszonyának kontextusában a „neológ” alternatívájaként az „asszimiláns” kifejezést lehetne használni, ez azonban ideológiailag túlterhelt. Angol nyelvű munkákban Ezra Mendelsohn nyomán az 1990-as évek óta elterjedt az „assimilationist” kifejezést helyettesíteni hivatott „integrationist” főnév. Ezt magyarul nehézkes lefordítani, arról nem beszélve, hogy kérdéses, vajon az illető zsidók valóban *integrációra* törekedtek, és nem csupán békés *együttélésre*. Mendelsohn 1993: 16. A „neológ” kifejezés eredeti kontextusát illetően, vagyis a vallásreform hívei címkézésére szolgáló használatáról lásd: Turán 2016.

<sup>5</sup> A konvertitáknak a teljes zsidó lakossághoz mért arányáról: Konrád 2014: 249. A cionisták számáról pontos adatokkal nem rendelkezünk. Az 1900-as években 3–5000-en lehettek. Komáromi 1906: 1.

– alapvetően *csalódottnak* mutatkozott! Az alábbiakban ennek az egyre inkább állandósuló érzelemnek a kronologikus állomásait mutatom be.

A forrásként használható kiadványok terén legnagyobbbrészt az 1882 novemberétől megjelenő *Egyenlőség* című hetilapra támaszkodom. Egyfelől, mert a dualizmus alatt ez volt az egyetlen neológ lap, amely a kaució letétele révén hivatalosan is jogosult volt a politikai véleménynyilvánításra. Másfelől, mert az 1882-ben alapított, 1886-tól Szabolcsi Miksa által szerkesztett és kiadott, majd 1915-ben bekövetkezett halála után fia, Szabolcsi Lajos által vezetett hetilap volt az egyetlen zsidó időszaki kiadvány, amelynek érdeklődési köre jóval túllépett a felekezeti közélet horizontján, és a politikai eseményeken kívül a magyar zsidók életének minden aspektusára kiterjedt.<sup>6</sup>

## Tiszaeszlár kora

A zsidók 1867 végén törvényerőre emelt egyenjogúsítását követő bő évtized során a neológ értelmiség, amely korábban a *Magyar Izraelita* (1861–1868) című hetilap köré tömörült, alig hallatta szavát. Elhallgatása részben a neológ felekezeti élet általános pangásával magyarázható, részben a zsidóellenesség enyhe mértékével, úgy is mondhatnánk: a zsidó közösségi szolidaritás kényszerű mivoltának enyhülésével.<sup>7</sup> Bár Istóczy Győző 1875 áprilisában tartotta első antiszemita beszédét a képviselőházban, a „zsidókérdés” csak 1880-tól került a közéleti viták előterébe. 1875-ben a hírlapíró, utóbb történész Acsády Ignác még nem látott okot aggodalomra, sőt bizakodóan írta, hogy a zsidók politikai emancipációja után „egykor bizonyára eljő a társadalmi emancipáció ideje is”.<sup>8</sup> 1882 decemberében Acsády már Pauler Tivadart ostorozta, miután képviselőházi beszédében az igazságügy-miniszter helybenhagyta a nyíregyházi törvényszéknek a tiszaeszlári perben folytatott eljárását, Acsády szavaival „az egyéni szabadság durva megsértését, a kínzást, a hamis tanúzásra csábítást”.<sup>9</sup>

A történetírás szerint az 1880-as évek első felének a tiszaeszlári vérváddal kulmináló antiszemita válságakor a politikai hatalom egyértelműen és határozottan

---

<sup>6</sup> Az *Egyenlőség*en kívül a dualizmus idejében megjelenő neológ felekezeti lapok közül politikai helyzetértékelés tekintetében megítélésünk szerint a *Magyar-Zsidó Szemle* (1884–1948), valamint a Pesti Izraelita Hitközség alkalmazásában álló Weiszburg Gyula két lapja, a *Jövő* (1897–1898), illetve a *Hitközségi Szemle* (1910–1913) szolgál legértékesebb információkkal.

<sup>7</sup> Az antiszemitizmus és a kollektív zsidó identitástudat viszonyára: Konrád 2012: 455–458.

<sup>8</sup> Acsády 1875: 32.

<sup>9</sup> Acsády 1882a: 1. Pauler beszéde: *Napló* 1882: 293–296.

szembeszállt az antiszemitákkal.<sup>10</sup> A neológ értelmiség ezt másképpen látta. Az első, még burkolt szemrehányás a Pesti Izraelita Hitközség rabbijától, Kohn Sámueltól származott, aki egy 1880 őszi templomi beszédében megjegyezte: „Nincsen, ki a nemzet, vagy csak a törvény nevében tiltakoznék e közveszedelmes izgatás ellen.”<sup>11</sup> Az *Egyenlőség* a tiszavirág-életű *Szombati Újsággal* egyetemben megjelenésétől fogva elmarasztalta a Tisza-kormányt, illetve az önmeghatározásuk szerint liberális parlamenti pártokat, amiért nem léptek fel kellő eréllyel az antiszemita uszítással és zavargásokkal szemben.<sup>12</sup> Amint Neumann Sándor fővárosi ügyvéd írta 1884 februárjában Tisza Kálmán, a Szabadelvű Párt és az antiszemitizmus viszonyáról: „Nem ő és nem az ő pártja volt annak szülő anyja. Hogy azonban az antiszemitizmus ily nagy terjedelmet vett, azért a teljes felelősség a kormánypártot és a kormányt illeti.”<sup>13</sup>

Ez az első kiábrándulás egy másik, jelesül az államnak a zsidó állásjelentkezőkkel szembeni diszkriminációja által keltett csalódás nyilvános hangoztatása előtt is megnyitotta a zsilipeket.<sup>14</sup> Az *Egyenlőség* már hatodik számában kikelt Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ellen, aki többek között „a zsidók nem alkalmazásával is foglalkozik”.<sup>15</sup> Egy évvel később a lap azt vitatta, vajon a következő országgyűlési választásokon támogatandó-e az a párt és kormány, amely „egy zsidókat az őket tehetség, képzettség és szorgalom alapján megillető közhivatalnoki pályától elüti, mert zsidók”.<sup>16</sup> 1887 nyarán az 1884-ben indult *Magyar-Zsidó Szemle* című tudományos folyóiratban Mezey Ferenc, a neológ hitközségek és a kormány között közvetítő Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának munkatársa fakadt ki: „Széles Magyarországon nincs egyetlen oly osztály, vallásfelekezet, vagy nemzetiség, mely iránt az állam [...] mostohább volna, mint a zsidó iránt. Egy pillantás a magyarországi hivatalnoki és állami iskolai tanári karokra fényesebben beszél, mint ezer meg ezer részlet.”<sup>17</sup>

<sup>10</sup> Janos 1982: 116–117; Mendelsohn 1983: 93–94; Erényi 1994: 8; Vermes 1994: 61; Gyurgyák 2001: 277; Bérenger – Kecskeméti 2008: 365–366.

<sup>11</sup> Kohn 1880: 5.

<sup>12</sup> Pauler válasza Mezei Ernő interpellációjára. *Szombati Újság* 1882. december 2. 385; Ac nádý 1882b; Steiner 1883; Válasz Somssich Pál országos képviselő úrnak. *Egyenlőség* 1883. szeptember 16. 1–2; Zárzó. *Egyenlőség* 1883. október 7. 1–2; Tisza jubileumához. *Egyenlőség* 1885. november 29. 1.

<sup>13</sup> Dr. N. 1884: 1.

<sup>14</sup> A zsidók állami diszkriminációjáról: Konrád 2014: 104–139.

<sup>15</sup> Sturm 1882: 3.

<sup>16</sup> Dr. N. 1883.

<sup>17</sup> Mezey 1887: 363.

Az állami diszkrimináció a neológ értelmiséget keserű általánosításokra készítette. „Egyenlőség legfeljebb csak a közterhek viselésében mutatkozik, de semmiképpen sem a jogok élvezetében”, panaszkolt Neumann Sándor 1883 januárjában.<sup>18</sup> „Az egyenjogúsítás minálunk Magyarországon csak papíron létezik, a valóságban nem”, tromfolt rá egy hónappal később az *Egyenlőség* névtelen cikkírója.<sup>19</sup> Mezey Ferenc 1887 nyarán szintén azon kesergett, „minő kevesen vannak azok, kiket a törvény előtti egyenlőség eszméje teljesen áthat”.<sup>20</sup>

Az 1880-as évek antiszemitizmusa a neológ értelmiséget azon hitében is megrendítette, hogy a zsidók magyarosodása és hozzájárulása az ország fellendüléséhez lassacskán magával vonja a zsidóellenesség elsorvadását. „Mondjátok meg, mit értünk minden iparkodásunkkal”, tette fel híveinek a költői kérdést Neumann Ede kanizsai főrabbi 1884-ben, „mondjátok meg, hogy tárt karokkal fogadtak-e az ellenséges táborban”?<sup>21</sup> A kérdésre, vajon változtatna-e a viszonyokon, „ha hazánk összes zsidósága mintegy varázsütésre magyarul beszélne”, az *Egyenlőség* 1889-ben lakonikusan annyit felelt: „Alig hisszük.”<sup>22</sup>

E kifejezetten pesszimista értékelésekkel a neológ értelmiség körében senki nem szállt vitába. Úgy tűnhet tehát, hogy e rétegben az antiszemitizmust óhatatlanul lefegyverző magyarosodásba vetett, az 1880-as évek legelején még fel-feltűnő hit a következő évek antiszemita válságának hatására elpárolgott.<sup>23</sup> Valójában azonban pontosabb volna egyfajta ellentmondásos kettősségről beszélni. Míg ugyanis a nézet, miszerint a magyarosodás idővel véget vet az antiszemitizmusnak jószerivel eltűnt a neológ lapok hasábjairól, a neológ értelmiség a dualizmus végéig megmaradt abban a meggyőződésében, hogy a magyarosodás hiánya szítja a zsidóellenességet.<sup>24</sup>

---

<sup>18</sup> Neumann 1883: 4.

<sup>19</sup> Egyenjogúsítás minálunk és máshol. *Egyenlőség* 1883. február 4. 2.

<sup>20</sup> Mezey 1887: 362.

<sup>21</sup> Neumann 1886: 26.

<sup>22</sup> -t -a. 1889: 13.

<sup>23</sup> Mezei 1880.

<sup>24</sup> Ennek legegységesebb jele az *Egyenlőség*ben a korszak végéig megjelenő temérdek cikk, amely az ortodox zsidóság magyarosodását üdvözölte, szorgalmazta, illetve annak hiányosságait ostromozta.

## Nyugalmi időszak

Pedig a hetilap szerzői ekkor már egy ideje úgy vélték, hogy az antiszemitizmus letűnt a politikai porondról. Az 1889-es év első vezércikke nem csak azon örvendezett, hogy a „nyilvános támadások elnémultak.”, de azt is elégtétellel konstataálta, hogy az állami szférában is kezdtek megjelenni a zsidók.<sup>25</sup> Az 1890-es években az állami diszkriminációra vonatkozó panaszok nagyjából eltűntek a felekezeti lapok hasábjairól.

A csalódottság mindamellett még ebben az évtizedben, sőt annak első felében, az egyházpolitikai küzdelmek fémjelezte liberális közhangulat közepette is fel-feltört. Példa erre a mérnök Vázsonyi Jenő (Vázsonyi Vilmos bátyja) megjegyzése, amikor 1890-ben a magyar zsidók adománygyűjtésbe fogtak az oroszországi üldözések elől menekülő hitsorsosaik számára, ám keresztény honfitársaik könyörületére alig apelláltak: „»Zsidókért adakozni!« Ilyesmit hogyan lehet csak társadalmunkról fel is tételezni, hol ez a szó »zsidó« a megvetés kifejezésének bevett formája.”<sup>26</sup> Két évvel később Enyedi/Eisler Mátyás kolozsvári főrabbi egy, az ortodox zsidóságról szóló cikkben minden apropó nélkül írta: „Ki ne érezné közülünk fájdalmasan a hátráltatást, melyet jogai, kívánságai, reményei szenvednek csak azért, mert zsidó? [...] A társadalom még mindig nem ismer el bennünket egyenrangúaknak.”<sup>27</sup>

## Kiújuló válság

Az efféle kifakadások az 1890-es években mindazonáltal megritkultak, tárgyuk szinte kizárólag a hiányos társadalmi integráció volt. Annál látványosabb a *politikai* sérelmek kiújulása a századfordulón. Amiként korábban Tisza Kálmánt, a kormányfői posztot 1899 februárjától elfoglaló Széll Kálmánt a neológ értelmiség részben szintén *passzivitásáért* ostromozta – esetében amiért nem szállt szembe a „reakciós”, agrárius és klerikális erők térnyerésével a kormányzó Szabadelvű Pártban.<sup>28</sup> Emellett újból megjelentek az állami hivatalra aspiráló zsidók diszkriminációjáról szóló panaszok. Amint 1900 végén Kóbor Tamás, az *Egyenlőség* ez időben gyakori vezércikkírója írta: „Ez az ország nem felekezeti állam, de hivatalra csak a keresztény felekezetű tarthat igényt. Nem üldöz minket senki, csak ha élni aka-

<sup>25</sup> Antroposz 1889: 1.

<sup>26</sup> Verus 1891: 2.

<sup>27</sup> Enyedi 1892: 3. [Kiemelés az eredetiben – K. M.]

<sup>28</sup> Fleischmann 1900.

runk, hát keresztlevelet kérnek tőlünk. Nem Molnár apát, aki néppárti, hanem a magyar királyi kormány, amely szabadelvű. Most pedig csak tessék tovább vitatkozni azon, hogy van-e a szabadelvűségben irányváltozás, vagy sem.”<sup>29</sup>

Az 1880-as évekhez képest újdonságot jelentett a neológ értelmiség csalódása a kormány gazdaságpolitikájában. E politikát a zsidók ipari és kereskedelmi érdekeire nézve durván sértőnek minősítette, egyrészt az agráriusoknak kedvező szakpolitikai lépések, másrészt és főleg az 1895-ben alakult antiszemita Néppárt és az 1896-ban létrejött Magyar Gazdaszövetség fogyasztási szövetkezeteinek a támogatása miatt.<sup>30</sup> „Nem ütik a zsidót, nem helyezik kivételes törvények alá”, írta Kóbor Tamás 1900 júniusában a Széll-kormány politikájáról, „csak gazdaságilag kiépítik az országot úgy, hogy éppen a zsidó ne tudjon megélni.”<sup>31</sup> Egy hónappal később Szabolcsi Miksa kelt ki a falusi zsidó boltosokat koldusbotra juttató fogyasztási szövetkezetek és a „tömeges egzisztencia-rontásra és kolduscsinálásra” áldását adó Széll-kormány ellen.<sup>32</sup> Egy évre rá Kóbor Tamás harcias ellenállásra hívta fel olvasóit azzal a kormányzati liberalizmussal szemben, „mely többé nem liberalizmus, hanem egy óriási hamis firma alatt dolgozó keresztény szövetkezet”.<sup>33</sup>

A korábbiaknál indulatosabb hangnem a zsidók társadalmi kirekesztettségéről szóló írásokban is megmutatkozott. 1902 elején kiderült, hogy a farsangi bálók közül az egyik lelegegásabbnak tartott jogászbál rendezősege, élén Wekerle Sándor volt és jövődöbéli miniszterelnökkel, egyetlen zsidót sem vett fel az 1500 fős vendéglistára. „Wekerle Sándorék demokráciát hirdetnek – antiszemita politikát üznek”, jelentette ki az *Egyenlőség*, Wekerle nevével az egész keresztény politikai és társadalmi elitre utalva.<sup>34</sup>

A Széll-kormány 1903 júniusában megbukott. A Szabadelvű Párton belül a tőkés liberális szárny előretörését jelentő Khuen-Héderváry- és Tisza István-kormányok idején (1903–1905) a neológ értelmiség politikai aggodalmi jelentősen enyhültek. Ám rosszkedve nem hagyta el. Egyrészt, mert szerinte a zsidó álláskereső állami diszkriminációja sem enyhült, amit a fiatalabb rabbik már templomi beszédekben is szóvá tettek.<sup>35</sup> Másrészt mert a neológ értelmiségben tovább erősödött a meggyőződés, miszerint a zsidók bármily látványos magyarosodása sem gyen-

<sup>29</sup> Kóbor 1900a: 1. A Kóbor által említett „Molnár apát” Molnár János néppárti országgyűlési képviselőre, komáromi plébánosra és apátra vonatkozott.

<sup>30</sup> A szövetkezetekről: Szabó 1974: 7, 12–13, 17–18, 53–54.

<sup>31</sup> Kóbor 1900b: 2.

<sup>32</sup> Szabolcsi 1900: 1, 3.

<sup>33</sup> Kóbor 1901: 2.

<sup>34</sup> Hazug demokrácia. *Egyenlőség* 1902. január 26. 10.

<sup>35</sup> Edelstein 1906: 30.

gíti az antiszemitizmust. Amint írta Schächter Miksa, az állami gyermekmenhely főorvosa, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat 1905 februárjában megjelent évkönyvében: „Ne áltassuk magunkat azzal, hogy az assimilációnak akár mily foka, azokat, a kiknek szemében a zsidóság szálka, a zsidósággal kibékíti.”<sup>36</sup>

## A zsidóellenes kormány

Fejérváry Géza „darabontkormányának” zavaros időszaka után az 1906–1910 közötti koalíciós érával, vagyis a Szabadelvű Párt harminc éves uralmát felváltó, többségében agrárius meggyőződésű új képviselőházzal és a Néppárt egy tagját is magában foglaló második Wekerle-kormányral beköszöntött a neológ értelmiség szerint a zsidók iránt 1867 óta legellenségesebb országgyűlés és kormányzat. A neológ értelmiség ezekben az években is emlegette a meg nem szűnő állami diszkriminációt,<sup>37</sup> a zsidók társadalmi kirekesztettségét,<sup>38</sup> de elsősorban a kormány tevékenységével és a képviselőház magatartásával foglalkozott.

Ennek egyik oka, hogy korábban egyetlen kormány sem váltott ki ennyiféle panaszt. A koalíciós kormány négy éve alatt a neológ értelmiség egyvégteben bírálta a kormányt, amiért a korábbiaknál is erőteljesebben támogatta a zsidó kiskereskedőkkel szemben e támogatás révén tisztességtelen versenyelőnyt élvező fogyasztási szövetkezeteket; amiért a kereskedelemügyi minisztérium élén álló Kossuth Ferenc nem állt ki a kereskedők érdekei és becsülete védelmében; amiért Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter pártfogolta a kongregációkból kikerült harciasan katolikus tanárok térnyerését a közoktatásban; amiért minisztériuma izraelita felekezettel foglalkozó ügyosztályának a vezetője folyamatosan vegzálta a zsidó hitközségeket.<sup>39</sup>

A másik ok abban rejlett, hogy a kormány egyik intézkedése kétségtelenül diszkriminatív volt a zsidó felekezettel szemben, a jogegyenlőség látványos kormányzati ignorálása pedig végképp dühödt felháborodást váltott ki. Apponyi Albert 1906-ban bejelentette, hogy a protestáns egyházak régi követelésének engedve fokozatosan érvényt szerez az 1848. évi XX. törvény 3. paragrafusának, amely

<sup>36</sup> Schächter 1905: 281.

<sup>37</sup> Eisler 1908: 310–311.

<sup>38</sup> Szabolcsi 1907a: 2.

<sup>39</sup> Soltész 1906: 3; Fleischmann 1906; Szabolcsi 1907b: 2; Pató 1908: 7; Idem 1908a; Becsületes fegyverek. *Egyenlőség* 1909. január 10. 1–2; Szabolcsi 1909; Hadd temetkezzenek! *Egyenlőség* 1909. június 27. 1–2.

az államra hárította a bevett egyházak és iskoláik fenntartásának a költségeit.<sup>40</sup> Az 1848 óta alkalmazásra váró paragrafust ténylegesen ekkor sem hajtották végre, ám ennek címén a kormány az addigi állami dotáción felül 1907-től egy, 1908-tól két, majd 1909-től három millió koronával megemelte a protestáns felekezeteknek nyújtott éves segélyt. A problémát az okozta, hogy a törvényparagrafus végrehajtásáról szóló nyilatkozataiban Apponyi egy szóval sem tett említést az 1895 óta úgyszintén bevett zsidó felekezetről.<sup>41</sup> Az 1909. évi költségvetés ugyan 90 000-ról 130 000 koronára emelte a zsidó felekezet dotációját, de ez sovány vigasz volt, tekintve, hogy a népességszámban tízszer kisebb unitárius felekezet állami segélye ekkor 235 000 koronára rúgott.<sup>42</sup>

Az *Egyenlőség* hasábjait ellepő, ezekben az években még a máskülönben visszafogott *Magyar-Zsidó Szemlé*ben is felbukkanó dühös kifakadásokkal hosszú oldalakat lehetne megtölteni. Az érzelmi felindulás érzékeltetésére csak néhány példát említek. Ami a kormány, illetve a képviselőház politikai orientációját illeti, Kóbor Tamás a házban abszolút többséggel rendelkező Függetlenségi Pártot 1907 elején „antiliberalis és antiszemita hordalék”-nak minősítette.<sup>43</sup> A *Magyar-Zsidó Szemle* úgy ítélte, hogy a kormány és a Függetlenségi Párt vezérlete alatt „egyre sűrűbben hangzanak fel a középkor eszméi”.<sup>44</sup> Az *Egyenlőség* 1908 őszén arra jutott, hogy a korábban a Néppárt sajtójának tekinthető „terrorisztikus, klerikális politika” immár „a koalíciós többségben ipso facto irányító elvvé lett”,<sup>45</sup> majd 1909-ben kijelentette: „Az antiszemitizmus nem társadalmi nyavalya többé, hanem kormány-irányzat.”<sup>46</sup>

A zsidó felekezet csekély állami segélyezése, illetve mellőzése az 1848. évi XX. törvény 3. paragrafusára végrehajtásából szintén keserű reakciókat váltott ki. Az alamizsnának minősített állami segélyről az *Egyenlőség* úgy vélte, hogy az „megcsúfolása a zsidó felekezetnek”, a zsidó felekezet kizárása a nevezetes paragrafus végrehajtásából pedig „minden törvényes és alkotmányos állapotnak kijátszása és

<sup>40</sup> A református zsinati törvény. *Budapesti Hírlap* 1906. június 21. 6.

<sup>41</sup> Apponyi hallgatása az izraelita felekezetről különösen a törvényparagrafus végrehajtását részletező 1908. május 20-i képviselőházi beszédekort keltett nagy visszhangot a zsidó felekezeti körökben. Apponyi beszéde: *Napló* 1908: 21–30. A reakciók: Idem 1908b; *Spectator* 1908; [Blau] 1908: 225.

<sup>42</sup> Állami költségvetés 1908: 224.

<sup>43</sup> *Spectator* 1907: 2.

<sup>44</sup> [Blau] 1907: 22.

<sup>45</sup> Hozzászólás. *Egyenlőség* 1908. szeptember 13. 4.

<sup>46</sup> *Spectator* 1909: 3.

idomtalan megcsúfolása”.<sup>47</sup> A legnagyobb csalódást talán a zsidó felekezet bevett státuszának, a bevett felekezetek közötti, törvény által szavatolt jogegyenlőségnek a kormányzati ignorálása váltotta ki. Amint Kóbor Tamás 1908-ban írta: „Tényleg már az az állapot, hogy a jogegyenlőség és viszonyosság a recipiált [bevett] felekezetek közt már csak nem is írott malaszt.”<sup>48</sup> A koalíciós kormány eljöveteleig, tört ki egy másik cikk 1909 elején, „senki sem gondolt arra, hogy az élő törvény csak egy rongyos papíros”.<sup>49</sup>

## Jobb, de mégse jó

A koalíció bukását követő 1910-es országgyűlési választásokon a nagybirtok és a zömében zsidó nagypolgárság egyensúlyára épülő Nemzeti Munkapárt abszolút többséget szerzett. A munkapárti kormányok alatt a neológ értelmiségnek a kormánnyal szemben megfogalmazott sérelmei ritkultak. Az 1848. évi XX. törvény 3. paragrafusára végrehajtásának az ügye rendeződött. Némi tétovázás után Zichy János kultuszminiszter 1911 májusában kijelentette a képviselőházban, hogy a törvényt fokozatosan az izraelita felekezetre is alkalmazni kívánja.<sup>50</sup> A kormány a zsidó felekezet éves állami dotációját jelentősen megemelte: 1911-ben 180 000, 1912-ben 300 000, 1913-ban 320 000 koronára. Az összeg azonban így is nagyjából azonos maradt (bár 1913-ra valamivel nagyobb lett), mint a tizedannyinál is kevesebb hívővel bíró unitáriusok segélye.<sup>51</sup> Miután a zsidó felekezet dotációja az 1914–1915-ös költségvetési évre szóló büdzsében nem emelkedett tovább, az *Egyenlőség* újfent „keserves csalódás”-ról beszélt.<sup>52</sup>

A dualizmus utolsó éveit során a neológ értelmiség számára akadtak lelkesítő pillanatok. Ilyen volt 1913-ban Heltai Ferenc budapesti főpolgármesterré, ugyanabban az évben Vadász Lipót igazságügyi államtitkárrá, majd 1917-ben a szintén zsidó vallású Vázsonyi Vilmos igazságügy-miniszterré kinevezése.<sup>53</sup> Az alaphang mégis a csalódottságé maradt, mivel a neológ értelmiség megítélése szerint a zsidók állami diszkriminációja nem szűnt meg, a kongregációk befolyása a közoktatásban nem csökkent, a falusi zsidó kiskereskedők sorait az államilag támogatott

<sup>47</sup> Mezey 1908: 7.

<sup>48</sup> Spectator 1908: 1.

<sup>49</sup> Spector 1909: 2.

<sup>50</sup> *Napló* 1911: 479–480.

<sup>51</sup> Állami költségvetés 1910: 200; Állami költségvetés 1911: 214; Állami költségvetés 1912: 230.

<sup>52</sup> Felekezetünk államsegélye. *Egyenlőség* 1914. március 22. 5.

<sup>53</sup> Kiss 1913; Zsidó államtitkár. *Egyenlőség*, 1913. május 11. 1–2; Lakatos 1917.

fogyasztási szövetkezetek tovább ritkították, és noha az agráriusok súlya a képviselőház kormánypárti többségében jelentősen mérséklődött, egyes ellenzéki képviselők antiszemita tirádái nemcsak a szinte teljes ellenzék körében, de a munkapárti padsorokban is látható tetszést arattak.<sup>54</sup>

A neológ értelmiség szemében az alapprobléma tehát nem változott: keresztény honfitársaikkal a zsidók csak papíron élveztek egyenlőséget. Amint írta 1912-ben Weiszbürg Gyula, a Pesti Izraelita Hitközség főtitkára, az általa szerkesztett *Hitközségi Szemlében*: „Hogy a zsidók egyenjogúsága tulajdonképpen hazugság, hogy ezt, különösen finomabb, ideálisabb követelményeiben, sohase is kezdték komolyan venni, se nem új, se nem merész állítás; azt a miniszterelnöktől az utolsó falusi bakterig, a zsidó főrendiházi tagtól a legtollasabb pajeszű chevra same-szig mindenki tudja.”<sup>55</sup> Ha állampolgári kötelességek teljesítéséről van szó, vélekedett 1917-ben Mezey Ferenc, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodának ekkor már alelnöke, az állam igencsak követelőző a zsidókkal szemben, ám ahol jogokat kéne biztosítani, „ott a zsidók jogait vagy teljesen megvonja, vagy látszat szerint adja meg, vagy olyképpen nyirbálja körül, hogy a jogegyenlőség eszméje pirulva vonul félre”.<sup>56</sup>

A neológ értelmiség hangulatát tekintve, ezeket az éveket a reményvesztett kiábrándultság és a dühödt felhorgadások váltakozása jellemezte. Az előbbire az *Egyenlőség* formailag legrendhagyóbb vezércikkét idézném. Szabolcsi Miksának 1912 őszén megjelent tanmeséje egy fiatal magyar zsidó elképzelt életútját mutatta be. Miután a világi kultúra iránti érdeklődése miatt kidobják a jesivából, a fiatalember beleveti magát a modern életbe, „az elmagyarosodott kultúrzsizidóság jelesévé válik”. Ám társadalmi felemelkedésének minden fontos szakaszánál beleütközik a keresztény társadalom ellenségességébe, míg elkeseredésében egy nap hajdani mesterének, a jesivát vezető rabbinak írt, Szabolcsi által „idézett” levélben kiönti a lelkét: „*Nem akarnak bennünket. Mi igenis örömet közeledünk feljűk és mikor azt hisszük, hogy elértük őket, visszalöknek, csúffá tesznek. [...] Sohsem fogjuk megnyerni tetszésüket.*”<sup>57</sup>

<sup>54</sup> Az állami diszkriminációról: Glosszák a hétről. *Egyenlőség* 1911. szeptember 10. 4; A miniszterelnök utálja az antiszemitizmust. *Hitközségi Szemle* (2.) 1911. 9. 291–292; Gábor 1912. A kongregációk befolyásáról a közoktatásban: Idem 1911; Mezey 1911; Kecskeméti 1911. A falusi zsidó kiskereskedőket tönkretévő szövetkezetekről: Weiszbürg 1911; Blau 1913: 16. A képviselőház reakciójáról Polónyi Géza antiszemita beszédére: A tisztelt házból. *Egyenlőség* 1911. április 11. 4–5.

<sup>55</sup> Weiszbürg 1912: 189.

<sup>56</sup> *A zsidókérdés* 1917: 23.

<sup>57</sup> Szabolcsi 1912. [Kiemelés az eredetiben – K. M.]

A dühös kifakadásokat szintén csak egy példával illusztrálom. Az első világháború kitörésének napjaiban egy zsidó középiskolai tanárjelölt, akinek értésére adták, hogy keresztlevél hiányában ne reménykedjen kinevezésben, öngyilkos lett. A tragédiáról vezércikkben beszámoló fiatal ügyvéd, Mezey Sándor minden korábbinál indulatosabban reagált: „Az állam, azáltal, hogy a tanulást önnek és társainak lehetővé és könnyűvé tette: rávitte és rábízta önt egy pályára, melyen támogatásával boldogulást ígért és boldogulás helyett a revolvergolyót nyújtotta önnek, csak azért, mert ön zsidó, semmi másért, csak azért, mert zsidó. [...] Önnek nyomorognia kellett, mert zsidó volt, nem kapott állást, mert zsidó volt és meg kellett halnia, mert zsidó volt. [...] Az ön sírja előtt, mikor búcsúzóra nyújtjuk, keményen és elkeseredetten ökölbe szorul a kezünk.”<sup>58</sup>

## Balra át

A századforduló polgári radikálisaitól a marxista történetírás által átvett, majd tőlük az utóbbi időkig átörökített klisé szerint a hagyományos elithez legalább a közéletben hasonló – kimondva-kimondatlanul zsidó – polgári középosztály a politikában sem fordult szembe ezen elittel, elismerte elsőségét, hozzá igazodott.<sup>59</sup> A neológ értelmiség esetében ez nem így történt. Amint láttuk, a kormány kemény bírálatától sem fogta vissza magát. Ám szembefordulása a hagyományos elittel ennél jóval tovább ment.

Az 1880-as években már megmutatkozó, az 1900-as évektől mélyülő csalódás hatására, amiért a remélt és elvárt tényleges jog- és esélyegyenlőség nem valósult meg, a neológ értelmiség a kiutat és megoldást az ország demokratizálódásában jelölte meg. Liberális hitvallása az 1900-as évek első felétől mindinkább eltolódott a ténylegesen demokratikus politikai berendezkedés szorgalmazása felé, ami legegységesebben az általános és titkos választójog bevezetésének sürgetésében nyilvánult meg. A Khuen-Héderváry-kormány felállásakor, 1910 januárjában az *Egyenlőség* már „legszélsőbb demokráciát” követelt, „radikális”, illetve „gyökeres” reformokat.<sup>60</sup> Ekkor már bő tíz éve méltatta a szocializmust és közel tíz éve a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot.<sup>61</sup>

---

<sup>58</sup> Idem 1914: 2.

<sup>59</sup> Biró 1908: 447; Ady 1912: 7; Horváth 1961: 55; Dolmányos 1963: 20; Hanák 1975: 369, 371; Vermes 1994: 174; Hanák 1997: 4; Fónagy 2001: 177.

<sup>60</sup> Mezey 1910.

<sup>61</sup> Leopold 1897; Erdősi 1902.

A neológ értelmiség 1918 végén egy emberként támogatta az őszirózsás forradalmat. Jelzésértékű, hogy az *Egyenlőség*nek a forradalom után megjelenő első vezércikkét nem a hetilap szerkesztője vagy valamelyik belső munkatársa jegyezte, hanem az író Biró Lajos, a Károlyi-kormány külügyi államtitkára. Nyitó mondatában egy „régóta szükséges belső átalakulás”-t ígért.<sup>62</sup> Joggal bízhatott benne, hogy egyetértő fülekre talál.

## FORRÁSOK

*Budapesti Hírlap* 1906.

*Egyenlőség* 1883–1885, 1902, 1908–1909, 1911, 1913–1914.

*Hitközségi Szemle* 1911.

*Szombati Újság* 1882.

*Napló* 1882: Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 7. kötet, Budapest.

*Napló* 1908: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 19. kötet, Budapest.

*Napló* 1911: Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 7. kötet, Budapest.

Állami költségvetés 1908: Állami költségvetés a magyar szent korona országai részére az 1909. évre. *Vallás- és közoktatásügyi minisztérium*. Budapest.

Állami költségvetés 1910: Állami költségvetés a magyar szent korona országai részére az 1911. évre. *Vallás- s közoktatásügyi minisztérium*. Budapest.

Állami költségvetés 1911: Állami költségvetés a magyar szent korona országai részére az 1912. évre. *Vallás- s közoktatásügyi minisztérium*. Budapest.

Állami költségvetés 1912: Állami költségvetés a magyar szent korona országai részére az 1913. évre. *Vallás- s közoktatásügyi minisztérium*. Budapest.

*A zsidókérdés 1917: A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*. Budapest.

Acsády Ignác 1875: Eötvös József és a zsidók. In: Kiss József (szerk.): *Zsidó évkönyv. Első évfolyam*. 5636 (1875–1876). Budapest, 23–33.

Acsády Ignác 1882a: Pauler Tivadar és a nyíregyházai törvényszék. *Egyenlőség* 1882. december 3. 1–2.

Acsády Ignác 1882b: Pauler Tivadar és tanácsadói. *Egyenlőség* 1882. december 10. 1–2.

---

<sup>62</sup> Biró 1918.

- Ady Endre 1912: Bejelentés és rövid elmélkedés a magyar polgárságról. *Népszava* 1912. szeptember 8. 7.
- Antroposz 1889: Visszapillantás. *Egyenlőség* 1889. január 6. 1–3.
- Bíró Lajos 1908: A sajtó lélektanához. II. *Huszedik Század* (9.) 4. 435–448.
- Bíró Lajos 1918: A magyar zsidókhöz. *Egyenlőség* 1918. november 2. 1.
- [Blau Lajos] 1907: Társadalmi szemle. *Magyar-Zsidó Szemle* (24.) 1. 21–26.
- [Blau Lajos] 1908: A szervezet. *Magyar-Zsidó Szemle* (25.) 3. 225–228.
- Blau Lajos 1913: A zsidók a gazdasági életben. *Magyar-Zsidó Szemle* (30.) 1. 9–23.
- Dr. N. [Neumann Sándor] 1883: Somogy megye. *Egyenlőség* 1883. november 18. 1–2.
- Dr. N. [Neumann Sándor] 1884: A zsidóvita. *Egyenlőség* 1884. február 10. 1–2.
- Edelstein Bertalan 1906: A vádló és a védő. In: *Zsinagógai beszédek*. Budapest, 27–37.
- Eisler Mátyás 1908: A magyar zsidók emancipációja. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv*. 1908. Budapest, 304–314.
- Enyedi Mátyás 1892: Modus Vivendi. *Egyenlőség* 1892. július 22. 2–4.
- Erdősi Dezső 1902: Szocziáldemokrácia. *Egyenlőség* 1902. április 13. 3–4.
- Fleischmann Sándor 1900: Aggodalmak. *Egyenlőség* 1900. április 29. 1–3.
- Fleischmann Sándor 1906: Én reakciót látok. *Egyenlőség* 1906. szeptember 30. 1–3.
- Gábor Andor 1912: Levél a zsidó atyához. *Egyenlőség* 1912. augusztus 18. 8.
- Idem [Mezey Sándor] 1908a: Egy kis összefoglalás. *Egyenlőség* 1908. augusztus 16. 1–2.
- Idem [Mezey Sándor] 1908b: Megint az 1848: XX. tc. *Egyenlőség* 1908. május 24. 1–2.
- Idem [Mezey Sándor] 1911: Iskolák. *Egyenlőség* 1911. február 12. 6–7.
- Idem [Mezey Sándor] 1914: Beszélgetés egy halottal. *Egyenlőség* 1914. július 26. 1–2.
- Kecskeméti Vilmos 1911: Kongreganisták portyázó úton. *Egyenlőség* 1911. szeptember 10. 3–4.
- Kiss Arnold 1913: Heltai Ferenc. *Egyenlőség* 1913. február 16. 1–2.
- Kóbor Tamás 1900a: Modern makabeusok. *Egyenlőség* 1900. december 16. 1–2.
- Kóbor Tamás 1900b: Kikoplaltatás. *Egyenlőség* 1900. június 24. 1–2.
- Kóbor Tamás 1901: Politika. *Egyenlőség* 1901. július 7. 1–2.
- Kohn Sámuel 1880: *Mit tegyünk az ellenünk intézett támadásokkal szemben*. Ünnepi beszéd. Budapest.
- Komáromi Sándor 1906: Új irányban. *Egyenlőség* 1906. augusztus 26. 1–2.
- Lakatos László 1917: Vázsonyi Vilmos. *Egyenlőség* 1917. június 16. 1–2.

- Leopold Gusztáv 1897: Szocializmus és antiszemitizmus. *Egyenlőség* 1897. április 4. 4.
- Mezei Ernő 1880: A zsidókérdés Magyarországon. *Egyetértés* 1880. szeptember 28. 1–2.
- Mezey Ferencz 1887: A választások. *Magyar-Zsidó Szemle* (4.) 6. 361–364.
- Mezey Sándor 1908: Sérelmeink. II. *Egyenlőség* 1908. január 19. 7–8.
- Mezey Sándor 1910: Programm-várás. *Egyenlőség* 1910. január 23. 1–2.
- Mezey Sándor 1911: Megint az iskolák. *Egyenlőség* 1911. február 26. 3–4.
- Neumann Sándor 1883: Zsidó preponderancia. *Egyenlőség* 1883. január 14. 3–4.
- Neumann Ede 1886: Szabadság és vallás. In: *Hitszónoklatok és beszédek. Első kötet.* Nagy-Kanizsa, 15–30.
- Pató Pál 1908: Garázda legények. *Egyenlőség* 1908. április 12. 7–8.
- Schächter Miksa 1905: Az assimilatióról. In: Bánóczi József (szerk.): *Évkönyv.* 1905. Budapest, 265–283.
- Soltész Adolf 1906: Tünetek. *Egyenlőség* 1906. július 8. 2–3.
- Spectator [Kóbor Tamás] 1907: A függetlenségi párt züllése. *Egyenlőség* 1907. január 13. 1–2.
- Spectator [Kóbor Tamás] 1908: A kormány indulata. *Egyenlőség* 1908. május 31. 1–2.
- Spector 1909: Egy vétség körül. *Egyenlőség* 1909. január 3. 2–3.
- Steiner József 1883: A zsidó hitközségi elöljáróságoknak. *Egyenlőség* 1883. szeptember 2. 4–5.
- Sturm Albert 1882: A mit zsidó tolakodásnak neveznek. *Egyenlőség* 1882. december 10. 3–4.
- Szabolcsi Miksa 1900: Nyílt szó. *Egyenlőség* 1900. július 22. 1–3.
- Szabolcsi Miksa 1907a: A katolikus nagygyűlés ötletéből. *Egyenlőség* 1907. szeptember 1. 1–3.
- Szabolcsi Miksa 1907b: A felekezet becsülete. *Egyenlőség* 1907. december 29. 1–5.
- Szabolcsi Miksa 1909: Hitközségeink sanyargatása. *Egyenlőség* 1909. február 28. 1–3.
- Szabolcsi Miksa 1912: Az utolsó lecke. *Egyenlőség* 1912. október 8. 1–4.
- t -a. 1889: Jargon és egyenlőség. *Egyenlőség* 1889. február 17. 12–13.
- Verus [Vázsonyi Jenő] 1891: Emléklap az orosz zsidókért. *Egyenlőség* 1891. augusztus 14. 1–3.
- Weiszbürg Gyula 1911: Kelő-szálló remények. *Hitközségi Szemle* (2.) 11. 318–320.
- Weiszbürg Gyula 1912: Jogfosztás rendszerrel. *Hitközségi Szemle* (3.) 9. 189–192.

## HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly 2008: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Budapest.
- Braham, Randolph L. 1997: *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*. I. kötet. Budapest.
- Dolmányos István 1963: *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest.
- Erényi Tibor 1994: Zsidók és a magyar politikai élet (1848–1938). *Múltunk* (39.) 4. 3–30.
- Fónagy Zoltán 2001: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig*. Debrecen.
- Gluck, Mary 2017: *A láthatatlan zsidó Budapest*. Budapest
- Gyurgyák János 2001: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest.
- Hanák Péter 1975: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: *Uő.: Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok*. Budapest, 341–404.
- Hanák Péter 1997: A közép-európai háromszög. A zsidóság kulturális szerepe Bécsben, Budapesten és Prágában. *Kritika* (26.) 11. 3–6.
- Horváth Zoltán 1961: *Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914)*. Budapest
- Janos, Andrew C. 1982: *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945*. Princeton.
- Karády Viktor 2000: Zsidóság és modernizáció a történelmi Magyarországon. In: *Uő.: Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, 7–38.
- Konrád Miklós 2012: Wahrmann Mór és gyermekei. Adalék a dualizmus kori zsidó nagypolgárság történetéhez. *Történelmi Szemle* (54.) 3. 441–468.
- Konrád Miklós 2014: *Zsidóságon innen és túl. Zsidók vallásváltása Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Budapest.
- Mendelsohn, Ezra 1983: *The Jews of East Central Europe Between the World Wars*. Bloomington.
- Mendelsohn, Ezra 1993: *On Modern Jewish Politics*. New York – Oxford.
- Silber, Michael K. (ed.) 1992: *Jews in the Hungarian Economy 1760–1945*. Jerusalem.
- Szabó Miklós 1974: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. *Századok* (108.) 1. 3–65.

Csalódott zsidók a magyar zsidóság aranykorában

Turán Tamás 2016: Ortodox, neológ: a magyar zsidó valláspártok elnevezéseinek történetéről. *Regio* (24.) 2. 5–37.

Vermes Gábor 1994: *Tisza István*. Budapest.

# **Az érzelmek története**

*Rendi társadalom – polgári társadalom 31.*

A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület  
2017. évi, gyöngyösi konferenciájának  
tanulmánykötete

Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület  
Budapest, 2019.

Szerkesztette:

**Lukács Anikó – Tóth Árpád**

Sorozatszerkesztő:

**Valuch Tibor**



A kötet megjelenését segítette a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatása és az egyesület támogatóinak 1%-os adófelajánlásai.



A kötet az MTA-Lendület Családtörténeti Kutatócsoport részvételével és támogatásával, valamint a Nemzeti Kulturális Alapprogram, az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt, továbbá az Egyesület támogatóinak 1%-os adófelajánlásainak támogatásával készült.

A borítókép az alábbi levéltári fondok fotóanyagának felhasználásával készült:  
Walleshausen Éva és Padányi Gulyás Gyula iratai (Budapest Főváros Levéltára, XIV. 210)  
Halmossy Dénes iratai (Budapest Főváros Levéltára, XIV. 274)

*Köszönjük Budapest Főváros Levéltárának, hogy a gyűjteményében található fényképek díjmentes közléséhez hozzájárult.*

A borítót tervezte: Ludmann Éva – Alkotópont

© **Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület és a szerzők**

Kiadja:

**a Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület**

Nyomdai előkészítés:

**Líceum Kiadó**

Készült:

**Kapitális Nyomdaipari Kft.**

Nyomdai vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 2060-2332  
ISBN 978-963-89463-7-9



**SZÉCHENYI 2020**

Európai Unió  
Európai Szociális  
Alap



**BEFEKTETÉS A JÖVŐBE**

# Tartalomjegyzék

<b>1. ÖRÖM, HARAG, GYŰLÖLET</b> .....	9
<i>Bartha-Kovács Katalin:</i> Egy 17. századi francia kísérlet az érzelmek osztályozására: Charles Le Brun.....	11
<i>Magyar Attila:</i> A harag megjelenési formái az Oszmán Birodalomról szóló 16. századi útleírásokban.....	23
<i>Gulyás László Szabolcs:</i> „...verbis illicitis deonestasset...” Adatok a magyar gyalázkodások történetének kezdeteihez.....	35
<i>Halmágyi Miklós:</i> Sírás, mosoly és nevetés magyar szentekről szóló középkori forrásokban.....	49
<i>Báti Anikó:</i> Asztali örömök.....	63
<b>2. FÉLELEM, FÁJDALOM, ELMŰLÁS</b> .....	79
<i>Bódnán Zsolt:</i> Öngyilkosság – kultúra – érzelmek. A szuicidumhoz kapcsolódó attitűd és érzelmek kulturális meghatározottsága.....	81
<i>Lukács Anikó:</i> Családi öngyilkosság az ostrom végén. Budapest, 1945. február 12. ....	99
<i>Novák Veronika:</i> „Párizs városának kellős közepén” – bűntettek, történetmesélés és félelem a 15–16. században.....	123
<i>Pál Judit:</i> Félelem és politika: határvillongások és román „emisszáriusok” és „gyanúsak” Erdélyben a kiegyezés után.....	143
<b>3. BARÁTSÁG, KÖZÖSSÉG, CSALÁD</b> .....	155
<i>Erdélyi Gabriella:</i> Esterházy Anna Júlia mint testvér és feleség.....	157
<i>Bárh Dániel:</i> Egy 18. századi ferences ördögűző leveleinek érzelmetörténeti aspektusai.....	177
<i>Csikós Gábor:</i> Az idegenség mint identitáskonstrukció Nagy György járszági kereskedő 18. századi önéletírásában.....	187
<i>Czeplédi Noémi:</i> Színre vitt érzelmek. Családi viszályok az úriszék előtt.....	201

<i>Sárai Szabó Katalin</i> : Megtérés, kegyesség és társadalmi presztízs a 20. század első felének református egyházában.....	219
<i>Kövér György</i> : Baráti (fél)körök a századfordulón .....	237
<i>Mohay Borbála</i> : Érzelmek a kertben .....	261
<b>4. SZERELEM, HÁZASSÁG</b> .....	277
<i>Gyimesi Emese</i> : „... szenvedély kell, mi elfoglaljon, mi éreztesse, hogy élek!” Az érzelmek szerepe Szendrey Júlia naplóiírói gyakorlatában .....	279
<i>Molnár Ágnes</i> : A házastársi konfliktusok és érzelmek kifejeződése egy kisbirtokos honvéd második világháborús levelezésében.....	297
<i>Völgyesi Orsolya</i> : Szerelem, házasság, halál az 1956-os forradalmat követő megtorlások idején .....	311
<b>5. BIOGRÁFIA ÉS ÉRZELMEK</b> .....	325
<i>Molnár Eszter Edina</i> : A képzelet kegyetlen játéka. Csáth Géza tragédiájának pszichobiografikus vázlata.....	327
<i>Bartha Ákos</i> : Bátorság, önfeláldozás, heroizmus: Bajcsy-Zsilinszky Endre „érzelmes” értelmezési sémái és a korabeli források tanúságtétele.....	341
<i>Argejő Éva</i> : „This is a wonderful country” .....	355
<i>Elek Orsolya</i> : Az elvagyódás mint emigrációs tapasztalat. André Kertész magyarországi éve (1894–1925) .....	369
<i>Botond Ágnes</i> : Érzelmek (és azok hiánya) egy úttörő őrsi napló tükrében .....	379
<b>6. TÁRSADALMI TAGOLTSÁG ÉS KONFLIKTUSOK</b> .....	391
<i>Várkonyi Péter</i> : A kompolti lázadás .....	393
<i>Konrád Miklós</i> : Csalódott zsidók a magyar zsidóság aranykorában.....	405
<i>Csiszár Gábor – Takács Judit</i> : Nemiszerepáthágás- és homoszexualitás-reprezentációk Az <i>Est</i> 1933-as évfolyamában.....	423

<b>7. HATALOM ÉS POLITIKA</b> .....	435
<i>Kiss Balázs</i> : Haragtól haragig. Érzelmek és politikatudomány.....	437
<i>Kisörsi Zsófia</i> : Érzelmek, ingázók, karikatúrák, Ludas Matyi.....	453
<i>Eszik Veronika</i> : „Neki kell megköszönnünk, hogy hazánkban mindenhol gyönyörű iskolák emelkednek.” A hála szerepe a 19. század végi magyar politikai gondolkozásban és a „hálátlan” Horvátország.....	479
<i>Agora Zsuzsanna</i> : Érzelmek a náci propagandabeszédekben.....	493
<i>Farkas Gyöngyi</i> : Érzelmi reakciók Csehszlovákia 1968-as megszállásával kapcsolatban.....	511
<i>Huhák Heléna</i> : Örömmök kollektívája és a kollektíva öröme. A kommunista agitáció és az érzelmek kapcsolata az 1950-es években.....	523
<i>Záhonyi Ábel-Márk</i> : A tekintélyvédelem és az érzelmi hatáskeltés kapcsolata az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság iratainak tükrében.....	535
Szerzőink.....	545
Abstracts.....	549
Table of contents.....	567